

RİSKLİ DAVRANIŞ SERGİLEYEN ÇOCUKLAR

HAZIRLAYANLAR

Şermin Pınar YOGEV

Burcu SULU

Deniz Çiğdem ÇAKICI YILDIZ

Merve LAÇİN

Ankara 2013

RİSKLİ DAVRANIŞ SERGİLEYEN ÇOCUKLAR (ZOR ÇOCUKLAR)

Önemli Not: Bu çalışma sadece bilgilendirme amacı taşımaktadır. 2013-2014 eğitim öğretim yılında kapsamlı bir şekilde tekrar ele alınacaktır.

Risk, zarar veya kayıp durumuna yol açabilecek bir olayın ortaya çıkma olasılığı anlamına gelir. Tehlike ile eşanlımlı ve ileride ortaya çıkması beklenen ama meydana gelip gelmeyeceği kesin olarak bilinmeyen olayları tanımlamak için kullanılır. Risk gelecek ile ilgili bir kavramdır çünkü gelecek belirsizlik ifade eder.

Riskin hiç bulunmadığı bir yaşamdan bahsetmek mümkün değildir. Bununla birlikte riskin varlığından söz ettiğimizde hep aynı derecede riskten söz edilmemektedir. Riskli davranışlar bazen bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal, psikolojik ve sosyal gelişimini tehlikeye atabilen olumsuz davranışlar olabilir. Bu bağlamda riskli davranışlar, çocuk ve gençlerin iyilik hallerini ve yaşamlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ve potansiyel olarak olumsuz sonuçları olabilecek davranışlar olarak tanımlanabilir.

Riskli davranış gösteren ve risk altındaki çocuklar okul ortamını bozan, okul çalışanlarına güçlükler yaşatan “zor” çocuklardır. Bu çocuk ve gençlerin okul sistemi içinde tutulması büyük önem taşır. Tüm araştırmalar, eğitim sistemi dışında bu çocukların daha zor koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalıştıklarını göstermektedir. Madde deneyen çocuklar bağımlıya, suça itilen çocuklar bir süre sonra suçlu kişiliklere dönüşmektedir.

Bu çalışmada şiddete eğilimi olan, madde veya alkol kullanan, suça itilen, evden kaçan, okuldan kaçan, kendine zarar veren, sokakta çalışan, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, davranım bozukluğu ve karşıt olma-karşı gelme sorunu olan çocuklar riskli davranış gösteren (zor) çocuklar/gençler olarak ele alınmıştır.

Yukarıda belirtilen davranışlara yol açabilecek koşullar ise risk etkenleri/faktörleri olarak tanımlanır. Bunlar:

Genel Risk Etkenleri:

Aileve İlişkin Etkenler

- Ruhsal sorunları ya da bağımlılığı olan ebeveynin bulunduğu kaotik aileler,
- Olumsuz anne baba tutumlarına maruz kalma,
- Ebeveyn-çocuk arasında bağlanma ve ilgi eksikliği,
- Anne babanın eğitim durumu
- Sosyo-ekonomik düzey.

Cocuğa İlişkin Etkenler

- Zeka düzeyi,
- Ruhsal sorunlar,
- Biyo-kimyasal işleyiş,
- Mizaç ve huy özellikleri.

Sosyal Alana İlişkin etkenler

- Sosyal destek ağları,
- Boşanma, tek ebeveynlilik,

- Göç, yer değiştirme,
- Okul ortamı,
- Yaşam olayları.

Gerek koruyucu etkenler gerekse risk etkenleri konusunda tek bir nedenin belli bir sonuca yol açacağı iddia edilemez. Ruhsal sürecin işleyişi çok karmaşıktır, risk faktör(lerinin) her zaman olumsuz davranışlarla sonuçlanacağı söylenemez. Fakat risk etkenlerinden birden fazlası ve özellikle bazıları (genetik yatkınlık ve olumsuz ana-baba tutumu gibi) bir arada iken ve birbirleri ile etkileşim içinde olduklarında bozukluğun ortaya çıkması kolaylaşır.

Aşağıda riskli davranışlar olarak ele alınan konuların kısa tanımlarına yer verilmiştir:

1. Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu: Temel özelliği kalıcı ve sürekli olan dikkat süresinin kısalığı, engellemeye yönelik denetim eksikliği nedeniyle davranışlarda ya da bilişte ortaya çıkan ataklık ve huzursuzluktur. Bunun sonucu olarak çocukta gelişim dönemine uygun olmayan dikkatsizlik ya da aşırı hareketlilik ve ataklık vardır.

2. Karşıt Olma Karşı Gelme Bozukluğu: Çocuğun otorite figürleri ile ilişkisinin ve kurallara uyumunun bozuk olması durumudur. Günlük yaşamda yetişkinlere en yakın gelen tanımları ise “söz dinlememe” bozukluğudur. Anne babalar KOB olan çocuklarını genellikle şöyle tanımlarlar: “Ne söylersek söyleyelim ilk cevabı hayır olur”.

3. Davranım Bozukluğu: Temel özelliği başkalarının temel haklarının ve yaşa uygun toplumsal norm ve kuralların sürekli ve tekrarlayıcı bir şekilde saldırıya uğratılmasıdır. Belirtileri fiziksel saldırganlık, mala zarar verme, yalancılık ya da hırsızlık ve yaşa uygun kuralların ciddi biçimde ihlali olarak dört kategoride toplanmaktadır.

4. Kendine zarar verme: Yaşamını sonlandırma amacı olmaksızın kişinin bilinçli bir şekilde kendi beden dokularına zarar vermesi olarak tanımlanır. Pek çok kendine zarar verme davranış biçimi olmakla birlikte sıklıkla görülenler, kendini kesme, kendini ısırma, cilde harf/şekil kazıma, yakma, çimdikleme, saç kopartma, tırnaklama, kendini sert bir yere çarpma veya kendine vurma, yaraların iyileşmesine engel olma, cildi sert bir yere sürme, kendine iğne batırma, tehlikeli/zararlı madde içme/yutma olarak sıralanabilir.

5. Zorbalık: Okul zorbalığı ya da akran zorbalığı bir ya da birden çok öğrencinin kendilerinden daha güçsüz öğrencileri kasıtlı ve sürekli olarak rahatsız etmesiyle sonuçlanan ve kurbanın kendisini koruyamayacak durumda olduğu bir saldırganlık türüdür.

Yapılan araştırmalarda ve günlük kullanımda zorbalık genellikle şiddetle veya saldırganlıkla karıştırılmaktadır. Aslında şiddet ve zorbalık, saldırganlığın iki ayrı alt boyutunu/biçimini oluşturmaktadır. Zorbalıkla şiddet ortaya çıktıklarında birbirine benzemekle birlikte zorbalığın, kurbanla zorba arasındaki güç dengesizliğini gerektirmesi ve tekrarlı olması gibi ayırt edici özellikleri açısından şiddetten ayrılmaktadır.

6. Evden Kaçma: Gencin/çocuğun ebeveynlerinin iznini almadan, onların bilgisi olmadan eve gelmemesi ya da geceyi evin dışında geçirmesidir.

7. Okuldan kaçma: Çocuğun uzun süreli, geçerli bahanesi olmaksızın okula gitmemesi ya da ders saatleri içinde okulu terk etmesi olarak tanımlanabilir. Her iki durumda da çocuk yetişkinlerin bilgi ya da izni olmaksızın okuldan uzaklaşmaktadır.

8. Sokakta çalışma: Son bir ay içinde en az bir gün sokakta çalışma ya da bir şeyler satma. Çalışmanın aileden haberli ya da habersiz olması fark etmez.

9. Madde veya alkol kullanma: Madde bağımlılığı tolerans ve geri çekilmenin psikolojik aşamalarını içeren bir alışkanlıktır (Tolerans ve geri çekilmenin tanımlarını ver). Maddeyi kötüye kullanma sosyal, okul ve mesleki işlevlere engel olacak biçimde madde kullanımını tanımlar.

10. Suça İtilme: Suç, bireyin toplumun içinde yürürlükte olan kurallara aykırı düşmesidir. Suç ve suçluluğu biyolojik, psikolojik ya da çevresel ve toplumsal etmenleri ile açıklayan kuramlar bulunmaktadır. Genel eğilim suçlu davranışın, diğer insanlarla olan iletişim ve ilişki içerisinde öğrenildiği yönündedir. Suç içeren davranışın öğrenilmesinde birincil etken yakın kişiler arası ilişkilerdir. Suç içeren davranışta, bazen çok karmaşık ya da çok basit öğrenmelerin yanı sıra dürtü, akıl yürütme, tutum ve tavırların da hangi yönde olduğunun önemli bir etkisi vardır. Suç ile ilgili önemli kavramlar, sıklık, süreklilik, üstünlük ve yoğunluktur. Suçlu davranışları, öğrenme süreci, diğer tüm davranışların öğrenilmesinin temelinde yatan öğrenme mekanizmalarını içerir

11. Şiddetin tam bir tanımını yapmak çok kolay değildir. Şiddet, sözel ve psikolojik taciz, fiziksel zarar verme, yanı sıra kabadayılık, bedenini kullanarak birine bilerek rahatsızlık verme eylemlerini içeren bir kavramdır. Son bir yıl içerisinde fiziksel bir kavga içinde yer alma; yaşamı boyunca bir kez dahi bir silah taşıma veya ateşli silah dışındaki çakı, bıçak, jilet gibi kesici aletler taşımak da şiddet davranışı kapsamında değerlendirilmelidir. Şiddet içerikli davranışlar arasında öfke patlamaları, vurmak, tekmelemek, itmek, yaralamak, kavga etmek, başkaları ile ilgili tehditler savurmak ya da yaralamaya çalışmak, hayvanlara yönelik acımasız davranışlar, yangın çıkarmaya teşebbüs etmek ve eşyalara bilerek zarar vermek sayılabilir

12. Riskli Cinsi Davranışlar: Toplumsal olarak kabul gören yaşlardan önce cinsel ilişkide bulunmak, cinsel ilişkilerinde uygunsuz eşlerle olmak, korunma olmadan cinsel ilişkiye girmek olarak sayılabilir. Riskli cinsel eylemde bulunan öğrenciler, durumu farklı nedenlerle gizli tutma eğilimi göstereceklerdir. Öğrencinin alışlagelen davranışları birden bire değişkenlik gösterirse, içe kapanma-cinsel obje veya davranışlara ilgi artışı-dalgınlık-motivasyon eksikliği-başarısızlık vb. davranış örüntüleri gözlenirse uygun müdahale uzman desteği ile yapılmalıdır.

RİSKLİ DAVRANIŞ GÖSTEREN ÇOCUKLARIN/ERGENLERİN KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR VE İHTİYAÇLARI

ETİKETLEME: Bu çocuklar çoğunlukla yaşadıkları çevre içinde (aile, okul, arkadaş grupları gibi) etiketlenirler. Etiketlenme ise çocukların daha aşırı uçlara kaymasına yol açar. Çocukların/ergenlerin “itici” davranışları (saldırganlık, şiddet içerikli davranışlar, okul ve sınıf kurallarını hiçe sayma, otorite ile çatışma vb.) okul personelinin desteğini kesmesine yol açarak, evde ve okulda genel olarak “ümitsiz vaka”, “bundan adam olmaz gibi” değerlendirmelere maruz kalmalarına neden olur.

Çocuk/ergenin yaşadığı çevreden giderek uzaklaşması da var olan davranış sorunlarının şiddetlenerek geri dönülmez noktalara ulaşmasına yol açmaktadır.

Bu çocukların **anlaşılmaya ve kabul görmeye ihtiyaçları** vardır. Davranışlarını onaylanmasanız bile bu onların damgalanması ile sonuçlanmamalıdır.

YALNIZLIK/DIŞLANMA: Bu çocuklar davranışları nedeniyle akranları tarafından itilirler. Bu durum çocuğun/ergenin kendisi gibi davranışlar sergileyen çocuklarla gruplaşmasına yol açabilir. Yalnız kaldıkları zaman toplumun değer yargılarına karşı çıkmaya ve suç işlemeye başlarlar. Bu nedenle bu çocuklara okul içinde **yakınlık gösterilmesi** çok önemlidir.

OKULDAN ATILMA: Okullarda riskli davranışlar gösteren çocukların ortaya çıkardığı sorunların çözümü bazen onları okuldan uzaklaştırmak olarak görülmektedir. Halbuki bu çocukların daha büyük sorunlar yaşamaması için okul içinde tutulmaları şarttır. Okuldan atma/uzaklaştırma hem çocuk/genç açısından hem de toplumsal açıdan var olan sorunları çözmeyeceği gibi sorunların büyüyerek yayılmasına ve önlenemeyecek noktalara ulaşmasına neden olacaktır. **Sağlık, cinsellik ve yasalar gibi konularda bilgilencmeleri** gerekmektedir.

SAĞLIK SORUNLARI: Bu çocuklar sergiledikleri davranışlar nedeniyle bazı sağlık sorunları ile karşılaşabilirler. Özel sağlık bakımına gereksinimleri vardır. **Cinsel sağlık, genel sağlık gibi konularda özel eğitime ihtiyaçları** vardır.

YASAL SORUNLAR: Sık sık başları yasalarla derde girer. Bu nedenle **yasaları öğrenmeleri ve onlara yardımcı olacak yetişkinlerin bulunması** gerekir.

SOKAKTA YAŞAMA: Sokakta kalmaya ve sokağın tehlikeleri ile karşı karşıya kalmaya başlarlar. Bu nedenle gidebilecekleri ya da kalabilecekleri **güvenli bir yere gereksinimleri** vardır.

RUHSAL SORUNLAR: Bu çocuklarda temelde yatan ya da travmatik yaşam olaylarından sonra ortaya çıkan ruhsal sorunlar sık görülür. Bu nedenle **psikolojik desteğe** gereksinimleri vardır.

Bu çocuklar sıklıkla etiketlenir, beceri eksiklikleri, yalnızlık ve dışlanmaları vardır. Okuldan atılır, sokakta yaşamaya ve suça itilirler. Bedensel ve ruhsal sorunları vardır ve yasal sorunlarla karşılaşır.

OKUL VE RİSKLİ DAVRANIŞ GÖSTEREN ÇOCUK

Bu çocuk ve ailelerine karşı olumsuz tutum ve bakış açısı vardır. Bu genellikle çocuğu okulda istememeye ve okuldan izole etmeye yol açar

Bu çocuklara yönelik müdahale yöntemleri konusundaki bilgisizlik ve insan kaynağının olmaması okul personelini çözümsüz bırakmaktadır

Genel olarak bu çocukların aileleri ile yetersiz iletişim kurulmakta ve baskıcı bir tavır sergilenmektedir. Bu da çözümü ertelemekten başka bir işe yaramamaktadır

En önemlisi genel olarak okul personelinin bu çocuklardan olumsuz davranış beklentisinin yüksek olması, çocuğun olumlu davranışlarının görmezden gelinmesine yol açmaktadır

Sabırsız, her şeyin bir an önce değişmesini isteyen, bekleyen ve bunu zorlayan tutum ve yönetim tarzı sorunu çözmekte etkili değildir. Bu çocuklarla uğraşmak uzun soluklu bir çalışmayı gerektirmektedir.

Okuldan uzaklaştırılan çocukların riskli davranışlar gösterme sıklığı artmaktadır

Bu çocukların okul tarafından damgalanması var olan davranışların pekişerek sürdürülmesine yol açar.

Onlar genelde okulda izole edilirler. Bu çocuklara/gençlere yönelik müdahale yöntemleri konusunda bilgi ve insan kaynağı eksikliği vardır. Aileleriyle yeterli iletişim kurulmaz. Olumsuz davranış sergileyeceğine ilişkin inanç ve önyargılar olumlu davranış beklentisini azaltır ya da olumlu davranışlar görülmez. Okuldan uzaklaşan çocukların ise riskli davranış gösterme olasılığı artar. Bu çocuklar yargılanır, etiketlenir ve sonuçta olumsuz davranışlarını sürdürmeye devam ederler.

Bu çocukların sağlıklı bireyler olarak topluma kazandırılması için toplumun her kesiminden birey ve kurum/kuruluşlara (okullar, belediyeler, sivil toplum örgütleri, sağlık, eğitim, adalet, güvenlik kurumları vb.) görevler düşmektedir. Bu noktada ailelerin, öğretmenlerin

Bu çalışmanın amaçlarından ilki yukarıda riskli davranışlar olarak tanımlanan davranışları gösterme ihtimali olan çocukları/ergenleri aile ve okul ortamında fark edip, bu davranışlar ortaya çıkmadan ve olumsuz sonuçları yaşanmadan alınabilecek önlemler konusunda bilgilendirmektir. Diğer amaç ise riskli davranışlar sergileyen çocuklara yönelik ev ve okul ortamında yapılması gereken uygun müdahaleler ve alınması gereken tedbirleri içermektedir.

ZOR ÇOCUKLARA YAKLAŞIM

Zor çocuklara yaklaşımda temel ilkeler şunlardır:

Kişiliğine saygı gösterin: Çocuğun/gencin kendine has özellikleri, duygu ve düşünceleri olan bir birey olduğunu unutmayın.

Dinleyin: Sizinle konuşmak istediği zaman onu dinleyin eğer o sırada meşgulseniz ne zaman onunla konuşabileceğinize dair bilgi verin. Dinlerken eleştirmeyin ve yargılamayın.

Dikkatli olun: Sizi sinirlendirmek isteyebilir, tuzağa düşmeyin.

İstikrarlı olun: Bir gün çok iyi, bir gün kötü olmayın. Hep aynı kalmaya çalışın.

Sabırlı olun: Davranışlarındaki düzelme uzun süre alacağından sabırlı olun.

Kötü davranışlar yerine iyi davranışlar üzerinde durun: İyi davranışlarının fark edilmesine ihtiyacı vardır.

Yanlış bir davranış yaptığında onu değil, davranışını eleştirin: “Sen çok kötüsün; insanlara vuruyorsun” yerine “vurmak kötü bir davranış” deyin. Olumlu davranışlarını överek bu davranışların daha sık ortaya çıkmasını teşvik edin.

Tutarlı davranın: Bir davranışa karşı her zaman aynı tepkiyi vermeye çalışın. İçinde bulunduğunuz koşullara göre

Olumlu tarzda konuşun: “Çayı oraya koyma” yerine “çayı oraya koymak yerine masanın üstüne koy” gibi...

Cesaretlendirin: Kendine olan yeterliliğini destekleyin, güvenini ve inancını artırın. Çocuğu değişim için motive etmek gerekir. Çoğu zaman hayatlarında iyi yönde bir gelişim olabileceğini düşünmezler. Onları cesaretlendirmek ve kendilerine olan güvenlerini ve inançlarını artırmak önemlidir.

Tartışmaktan kaçının: Zaman zaman sizi sinirlendirmek isteyecek ve bu yönde hareket edecektir. Tartışmak çözüm getirmez ve verimli değildir

Çözüm odaklı olun: Önünüze çıkan sorunların çözümlerine odaklanın ve her birinden bir ders çıkararak üstesinden gelmesini sağlayın. Değişimin önündeki engelleri kaldırmasına yardımcı olun.

Her yaşananandan bir ders çıkarın: Yavaş yavaş öğrenmesini sağlayın. Öğrenmesi için zaman tanıyın.

ÖĞRETMENLER İÇİN İPUÇLARI

1. Sınıfınızda her öğrenciyi kapsayacak şekilde topluluk ve aidiyet anlayışı geliştirin.
2. Sınıf olarak davranış kuralları belirleyin, kendinizi ve sizden beklentileri de tartışmaya dâhil edin
3. Kayda değer ve doğru seçim olanakları sağlayın
4. Krizleri öncelik sırasıyla halledin: Yumruk kavgası gibi bazı sorunların derhal halledilmesi gerekir.
5. Değerli övgülerde ve olumlu teşviklerde bulunun. Belirsiz ya da gelecekteki bir olasılığı değil de somut bir başarıyı ya da davranışı övün
6. Sınıftaki her öğrenciyi övmek için bir sebep bulun. Her öğrencinin olumlu ya da güçlü olarak görülebilecek bir özelliği vardır
7. Öğrencilerinizin hoşlandıkları, hoşlanmadıkları şeyleri, hobilerini, zaman geçirdikleri aktivitelerini ve hayallerini öğrenin. Bu, ilişkinizin gelişmesini sağlayacaktır. Kimse gerçek ilişkiler kurmadıkça yardım sağlayamaz. Aynı şekilde en azından davranım bozukluğu olan bir öğrenciyle çalışırken öğretmen hem umursamaz hem de etkili olamaz
8. Öğrencileriniz için kayda değer öğrenme deneyimleri sağlayın. Dersi gerçek yaşam uygulamaları ile birleştirin.
9. Rahatsız edici küçük, önemsiz şeyleri ve aksamaları göz ardı edin. Davranım bozukluğu olan öğrenciler öğretmenlerini sınırlendirmeyi denerler, sevilmemeyi isterler. Onlarla iktidar savaşlarına girmemeye çalışın
10. Her öğrencinize karşı adil ve tutarlı olun. Öğrencilere eşit davranmak, özellikle de davranım bozukluğu olan öğrencilere, her öğrenciye aynı şekilde davranmak değildir. Burada söylenmek istenen ödüller ve sonuçları arasında tutarlı olmaktır.
11. Sınıf içi çalışmaların tamamlanmasında/bir sonraki çalışmaya geçişte ekstra zaman tanıyın.

ANNE BABALARA ÖNERİLER

1. Çocuğunuzla etkili iletişim kurmanın yollarını öğrenin
2. Suçlayıcı ifadelerden kaçının, etiketlemekten uzak durun
3. Sorumluluk almadığı durumlarda, iğnelemeyin, onu yüzleştirin ama yorum yapmayın, “ Ben demiştim, bak gördün mü? Kim yalancı” gibi...
4. Uyguladığı olumsuz yöntemlerle maddi ya da manevi kazanç elde etmesini engelleyin
5. Öfkeli olduğunda, salgın gibi size de bulaşacağından, her iki tarafta sakinleşene kadar mola verin
6. Kuralları biliyor diye düşünmeyin, her kuralı, emir tarzında olmadan, açık bir şekilde ifade edin
7. Tartışmaktan kaçının, olayları güç savaşına çevirmeyin
8. Duyguları ile olumsuz davranışları arasında bağlantıyı görün ve dile getirin
9. Eşiniz ile aranızda fikir birliği oluşturarak, sizden tek ses çıkmasını sağlayın
10. Kimlerle arkadaşlık ettiğini bilin
11. Zamanlarını doldurun, uğraşacak işler verin
12. Etkili disiplin yöntemleri kullanın
13. Çocuğunuzun sorumluluklarını üstlenmesini sağlayın
14. Çocuğunuzla etkili iletişim kurma becerilerinizi geliştirin/öğrenin
15. Çocuğunuzla yaşadığınız çatışmaları etkili biçimde nasıl çözeceğinizi öğrenin
16. Çocuğunuzun olumlu davranışlarını yüreklendirin

17. “mola verme” tekniğini etkili biçimde kullanın
18. Çocuğunuzla güç/iktidar çatışmasından kaçının
19. Çocuğunuz size karşı geldiğinde sakın kalmaya çalışın ve gerekliyse kendinize mola verin
20. Çocuğunuzun iyi davranışlarını ve olumlu özelliklerini fark edin ve ödüllendirin
21. Çocuğunuza kabul edilebilir seçenekler sunun ve ona bir miktar kontrol verin
22. Ailecek yapabileceğiniz etkinlikler planlayın (yemek yeme gibi) ve çocuğunuzla birlikte yapabileceğiniz spesifik etkinlikler oluşturun

Yaşam biçimi ve ev içi düzenlemeler:

- Çocuğunuzun olumlu davranışlarını fark edin ve ödüllendirin. Bunu yaparken mümkün olduğunca somut ve spesifik bir şekilde yapın. “bu akşam oyuncaklarını toplamana çok memnun oldum” gibi.
- Çocuklarınızın göstermesini istediğiniz davranışlara model olun
- Güç savaşlarından kaçının. Eğer izin verirsiniz hemen her şey çocuğunuzla bir güç mücadelesine dönüşebilir
- Sınırlar koyun
- Çocuğunuzla birlikte bir rutin oluşturun. Gün içinde yapılacakları birlikte belirleyin
- Birlikte zaman geçirin
- Ev işlerinde sorumluluk verin

İlk etapta çocuğunuz, sizdeki bu değişime katılmaya/sizinle işbirliği yapmaya pek istekli olmayabilir. Zaman zaman engellerle ve geriye gitme ile karşılaşabilirsiniz. Aslında çocuğunuzun davranışları yeni sınırlar ve beklentiler koyduğunuzda daha da kötüleşebilir. Bununla birlikte sabır, sebat ve tutarlı bir tutumla zaman içinde olumsuz davranışlarda azalma görülecektir.

Kaynaklar:

1. MEB, Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2010), Madde Bağımlılığı İle Mücadele-Psikolojik Danışman el Kitabı.
2. Ögel, K., Taner, S., Eke, C., (2003). Çocuk Dostu Okul-Riskli Davranış Gösteren Çocuğın da Dostu Okul. Unicef.
- 3.Ögel, K., Eke, C.Y., Tarı, I., Erol, B. (2005). Zor Çocuk ve Gençler, Rehber Öğretmenler için Öğretmen Eğitimi Kılavuzu.
4. Austin, V.L., (2012). Çocuk ve Ergenlerde Duygusal ve Davranışsal Bozukluklar. Editör. Mustafa Özekez. Nobel Yayınevi.Ankara.
5. Totan,T (2007). Okulda Zorbalığı Önlemede Eğitimcilere ve Ebeveynlere Öneriler. AİBÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 2 , 190-202.
6. Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 2 (2), 531-562.
7. <http://www.isssweb.org>
8. <http://www.mayoclinic.com>